

I. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.141

Маложон О.І.,
канд. історич. наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права
Київського інституту
інтелектуальної власності та права
Національного університету
«Одеська юридична академія»

РОЗВИТОК ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА ЯК ОСНОВИ ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ “РУСЬКОЇ ПРАВДИ” І ЛИТОВСЬКИХ СТАТУТІВ

У статті розглянуто вплив традиційної правозвичаєвої культури на формування нормативно-правової бази законодавчих актів литовсько-польського періоду. Акцентовано, що спадкоємність правової традиції та звичаїв в законодавчих актах литовсько-польського періоду стали основою розвитку політичних, соціально-культурних і родинно-побутових відносин тогочасного суспільства. Проаналізовано історіографію та джерельну базу досліджуваного питання. Систематизовано норми права, які є системоутворюючим фактором правової системи.

Ключові слова: правовий звичай, Київська Русь, Литовські статути, норми права, законодавчі акти.

В статье рассмотрено влияние традиционной культуры обычного права на формирование нормативно-правовой базы законодательных актов литовско-польского периода. Акцентируется, что преемственность правовой традиции и обычаев в законодательных актах литовско-польского периода стали основой развития политических, социально-культурных и

семейно-бытовых отношений древней общественности. Проанализировано историографию исследуемого вопроса. Систематизированы нормы права, которые являются системообразующим фактором правовой системы.

Ключевые слова: правовой обычай, Киевская Русь, Литовские статуты, нормы права, законодательные акты.

The article examines the influence of the traditional state-cultural culture on the formation of the legal and regulatory framework of the legislative acts of the Lithuanian-Polish period. It is emphasized that the continuity of the legal tradition and customs in the legislative acts of the Lithuanian-Polish period became the basis for the development of political, socio-cultural and family-home relations of the contemporary society. The historiography and the source of the question are analyzed. Numerous rights are systematized, which are the system-forming factor of the legal system.

Keywords: legal custom, Kievan Rus, Lithuanian statutes, norms of law, legislative acts.

Протягом Х-ХІІ ст. відбувається активний процес становлення руського законодавства. Письмовим джерелом, яке свідчить про становлення староруського права, на сьогодні є літопис “Повість минулих літ”, який повідомляє про чимало подій такого роду. Саме в ньому йдеться мова про установлені принципи збору податків, так звані “устава та уроки” в Древянській землі, на основі яких княгиня Ольга визначила обсяг щорічної данини. Також літопис повідомляє, що військово, політичне утвердження київського князя Олега закріплювалося в руському законодавстві, яке послідовно відстоювало інтереси князя та його панівної феодальної верхівки.

Продовжив творення цього процесу Ярослав Володимирович, прозваний у народі Мудрим, який усну правову традицію, принесену попередниками, звів у перший вітчизняний письмовий звід судочинських актів “Руську Правду”.

Ярославова “Правда Руська” протягом історичного періоду доповнювалася, редагувалася і ним самим, і його синами, і його

онуками, особливо набуло нововведень за часів князювання Володимира Мономаха, яким фактично і закінчилося формування цього процесу. Саме “Руська Правда”, на нашу думку, послужила більше 200 років у розвитку та формуванні Литовського князівства та його суспільно-правових засад. Цей факт підтверджують і самі Литовські статuti, які історично виникають тільки в XVI ст.

Першим з них був статут 1529 року, який, з точки зору Є. Маланюка, “з погляду системи і законодавчого матеріалу... перейняв багато норм давнього українського права звичаєвого та своєю системою в багатьох точках наподобляв систему Руської Правди” [6]. Важливість цього Литовського статуту полягала в тому, що його кодифікаторам у результаті значної теоретичної роботи вдалося створити таку систему права, що була однаково прийнята в усіх кінцях величезної різномовної Литовської держави.

Саме видання Литовських статутів в деякій мірі обмежувало сферу застосування староруського права, зате надало повного права реалізації норм звичаєвого права. Цей перший Литовський статут прямо дозволяв суддям при відсутності “писаної” норми вирішувати справи “на основі старого звичаю”. Можливість діяти “згідно старого звичаю”, “способом звичаю стародавнього” визнавалась і наступними створеними статутами. Зокрема, в Третньому Литовському статуті було сказано, що великий князь зобов’язаний був підтримувати старі звичаї.

У сфері законодавства до кінця XVI ст. правовий звичай відіграє дуже важливу роль. У багатьох випадках закон черпає свої визначення зі звичаєвого права; звичай конкурує з законом, нерідко доповнює, а іноді навіть виправляє окремі положення закону. У найдавніші часи значення права як обов’язкової загальної норми визнається передусім за правовим звичаєм; правом вважається те, що освячено виконанням. Це первинне бачення ще існує і в XVI ст. Визнання за володарем здатності творити право – явище вторинне, воно виникає на очах історії і розвивається досить повільно.

Таке панівне становище правового звичаю як головного джерела права зумовлене відсутністю у Великому князівстві Литовському до кінця XV ст. кодифікаційної діяльності в галузі законодавства. Але з появою Литовського статуту закони писані дають новий імпульс звичаєвому праву, а не виключають його зі сфери діючого права. Адже цей акт містить у собі і закріплює норми звичаєвого права, за звичаєм залишається роль субсидіарного (допоміжного) джерела права.

Потрібно зауважити, що особливістю звичаєвого права була його різноманітна і своєрідна обрядовість: майже кожний процесуальний акт чи інститут мав свої обряди-символи. У звичаєвому праві яскраво проявлялося начало колективності, публічності – усі правові акти здійснювались привселюдно.

Із усіх стародавніх правових українських положень права, які були перенесені в Литву разом з “Руською Правдою”, найбільш виразно окреслилось домінування в місцевому житті власне положень і принципів порядку приватно-правного, ідея особи, її громадянські права – це старовинна підвалина давнього правового побуту вітчизняних земель, яка залишалась у непорушності деякий час і після завоювання українських земель Великим князівством Литовським.

Панування звичаю в литовсько-польський період поширювалось не тільки на сферу приватних цивільних відносин, кримінального права та процесу, а й навіть на окремі сторони державного життя.

Правовідносини у сфері суто публічній не були вилучені державою з-під впливу “старовини”, більшість із них регламентувались саме нормами звичаєвого права. Державна влада всюди і завжди посилалась не на закон, а на “старовину”, на звичай як джерело права.

Враховуючи соціально-політичні, економічні обставини розвитку суспільства, в правовій культурі відбувались такі процеси, які супроводжувались становленням та формуванням фундаменту еволюції розвитку суспільства. На основі розпаду первісних відносин формуються нові суспільно-політичні відносини, в історії зазначені як феодальні, які пояснюються значним соціальним розшаруванням староруського суспільства

на багатих, так званих феодалів, на шляхтичів, так званих середній клас, і найнижчі верстви, так звані середняки та бідні. У відповідності до цих суспільно-економічних відносин формувалась правова культура міжекономічного спілкування між цими прошарками населення у напрямках розподілу землі – головного об'єкту матеріального накопичення суспільно-побутових та сімейно-родинних відносин.

Висновки. Утворення Київської держави супроводжувалось формуванням феодалного права. Найдавнішою його формою були звичаї, що склалися у процесі спілкування людей, увійшли в звичку, побут і свідомість певної групи чи всього населення. Звичай став основним засобом регулювання поведінки людей у первіснообщинному суспільстві. Становлення феодалного права в Київській Русі було довготривалим процесом. Його витоки прослідковуються від східних слов'ян. Вони становили звичаєвоправові системи, призначені для правового регулювання всієї сукупності соціально-економічних і правових відносин в кожному племені. З виникненням держави панівні класи пристосували деякі звичаї до своїх інтересів, санкціонували та забезпечували їх використання примусовою силою держави. Так виникло звичаєве право, що стало важливою формою права у рабовласницьких державах. Воно поширювалось також і в період феодалізму.

За цей період в галузі права відбувалась плідна взаємодія різних культурних традицій, які збагачували одна одну.

Потрапивши на українські землі, Литовський статут не був чужою, ззовні нав'язаною правовою системою, яка силувала народ жити не за “звичаєм”. У своєрідній “законодавчій ніші” було місце і національному праву, більше того Литовський статут був прийнятий українським населенням як “національний кодекс” та вважався за українське національне право впродовж багатьох століть. Литовські статuti в історії права України мали неабияке значення. З одного боку, вони узаконювали важливі соціально-економічні перетворення в Україні в XV-XVI ст., з іншого – створювали основу для формування правової системи,

що розвивалась ще за часів Київської Русі, пізніше за доби Гетьманщини.

Література:

1. Білецький Л. Руська Правда й історія її тексту. – Вінніпег, 1993. – 166 с.
2. Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 т. – К., 1995.
3. Дорошенко Д. Нарис історії України: В 2 т. – Вид. “Дніпрова хвиля”. Мюнхен, 1992.
4. Історія Русів. / Укр. Пер. І. Драча. – К., 1991. – 320 с.
5. Калачов Н. Попередні юридичні відомості для повного пояснення Руської Правди. – СПб., 1846.
6. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. – К., 1992.
7. Маложон О.І. Спадкоємність звичаєвого права: від “Руської Правди” до Литовських статутів // Наука и технологии: шаг в будущее – 2006 / I Международная научно-практическая конференция. – Белгород, 2006. – Т. 4. История. – С. 47-50.
8. Музиченко П.П. Історія держави і права України. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2000 – С.130.
9. Падох Я. Ідеї гуманності і демократизму в карному праві княжої України. – Мюнхен, 1949.
10. Право та культура: теорія і практика: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ 15-16 травня 1997р. / За редакцією Ю.Шемшученка, В.Кампо, М.Поплавського. – К.: МП “Леся”, 1997. – 288с.
11. Рансимен С. Восточная схизма. Византийская теократия. – М.: Наука. “Восточная литература” РАН, 1998. – 415 с.
12. Чубатий М. Державно-правне становище українських земель Литовської держави під кінець XV ст. – “Записки”. – Т. СXXXIV. Огляд історії українського права. Історія джерел та державного права / За ред. В. Іваненка. – Український Вільний університет. – Мюнхен, Київ, 1994.
13. Юшков С. Правда Руська. – К.: ВУАН, 1935.